

The syntactically non-segmented word combination has been determined to be based on the structural scheme, which is characterized by: a) core and dependent components with corresponding lexical-grammatical characteristics; b) syntactic relationship between them, specified by a syntactic cohesion; c) fixed location of this kind of components.

Categorical features of syntactically non-segmented word combinations are syntactic indivisibility, syntactic connectivity, and structural-semantic integrity. The distinctive features of syntactically non-segmented word combinations are semantic – each component of a stable scheme retains its lexical meaning – and full or partial reproducibility.

Considering syntactic connectivity as a basis of grammatical compatibility in syntactically non-segmented word combinations, combinable components are characterized by varying degrees of semantic concreteness. In syntactically non-segmented word combinations, none of the components permanently loses its lexical meaning. The high degree of sysemanticity of the core component causes a high degree of its deployment, suggesting a coherence with words of other semantics, which often convey the same concept. Nouns, Adjectives, Numerals, Verbs, and Predicative Adverbs are sysemantic.

The sysemanticity of the core component is determined by two features: the degree of its semantic concreteness and the role in the implementation of the informational function of the syntactically non-segmented word combination.

Key words: syntactically non-segmented word combination, semantic-syntactic unity, structural scheme, core component, dependent component, nonsemantic.

Отримано: 18.09.2019 р.

УДК811.161.2'367.Огієнко

DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.65-69

Людмила Марчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

РОЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА В СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В УКРАЇНІ (Таблиця милозвучності української мови 1923 року)

У статті досліджено проблеми евфонії української мови в науковій спадщині Івана Огієнка, наведено приклади з Таблиці милозвучності української мови.

Ключові слова: правопис, милозвучність, орфографічні норми, голосні, голосівки, самозвуки, приголосні, шелестівки, співзвуки.

*По своїй милозвучності українська мова
займає чільне місце не тільки серед мов слов'янських,
але й серед мов європейських.*

*Українська мова по своїй гнучкості
надзвичайно придатна до віршування.*

*Милозвучність народної української мови значно більша,
ніж милозвучність мови літературної.*

Вчімося ж мови й від народу!

Іван Огієнко

Постать Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) є і залишається вагомою в історії становлення української літературної мови. Дослідження щодо праць Івана Івановича Огієнка в царині правописної системи стали особливо актуальними в світлі прийняття Українського правопису 2019 року. І.І. Носко в статті

«Для одного народу – один правопис: орфографічні норми Івана Огієнка» описує історію створення українського правопису для шкіл у 1919 році: «17 січня 1919 року Міністерство освіти схвалило правописний кодекс для обов'язкового вжитку на всій Україні, автором підписаний Іван Огієнко» [5, с.45]. Автор зазначає основні праці проф. І. Огієнка та зауважує на такі правила: написання І в словах іншомовного походження; уживання Ж задла недопущення збігу голосних; правопис складених числівників; місце частки ся та її правопис із дієсловами. Про Івана Огієнка як першого з українців, хто виокремив «рідномовну політику» в окрему науку; як одного із перших науковців, хто аргументував вживання прийменника «в», а не «на» Україні; як того, хто пропагував ідею соборної літературної мови та вважав її культурним маркером кожної нації пише О. Бухало в статті «Огієнко: Українізатор освіти та церкви, який змущував писати «в» Україні» [1]. І. Фаріон, дослідниця історії української мови [13-15], лауреат премії імені Івана Огієнка (2016 р.) неодноразово стверджує про роль Івана Огієнка в становленні правописної системи української мови в авторській програмі «Велич особистості», в блозі Української правди в статті «Правопис 20-30 рр. ХХ ст. у політичних персонажах» [16], у публікаціях.

Проте правописні погляди Івана Огієнка підлягали і критиці. Так С. Смаль-Стоцький в рецензії на «Нариси історії української мови» Івана Огієнка стверджував: «4. «Новиною правопису, названого «желехівкою», було послідовне вживання і не тільки на початку складу замість йі, але й по приголосній на місці давніх ь та е» (с.13). Таке повне незрозуміння істоти річи стрічаємо у пр. Огієнка часто, так теж і на «Таблиці» (с.16, 17) зовсім неввірно це зовначено. Неввірно. Бо по правилам моєї граматики треба писати віра, вітер, явір, піна, піря, піст; міра, умірати, міст, мід, медвідь; шість, сїм, значіння, чїп; сїно, весїлля, лїд, обїд, їсти, снїдати; піч, душі, рожі; тїсні, тїло, вірні, синї; всї, мої, країна, доїти; обліг, ліг; рік, ріка, зрік ся; тік, утік, тікати, багатї... Значить: у мене без огляду на етимологічне походження докладно відрізняється тільки чисто фонетично таке і, яке не мягчить попередущої шелестівки, і цей звук значаюча в письмі і, і таке і, яке її мягчить, на що уживаю (в повній згоді з нашою графічною системою з її я, є, ю) знаку ї. Етимологія слова може показати, як і наведені приклади показують, що як і так і і однаково може бути і з е, як і з ь і о і з первісного і. Але хоч уже десятки літ минуло, як ми ясно сформулювали ці правила, то все таки ще і тепер доводиться нам боротися з уроєнням, що нібито Желехівський і я пишемо ї замість давнього ь (див. таке с.24). А це тому, що пр. Огієнко все ще думає етимологічними категоріями і не в силі розібратися в фонетичній вартості звуків і уживаних на їх означення знаків. Факт є, що з фонетичного становища мусимо в українській мові відріжнати, як це вже показано, двояку категорію звука і, і цей стан є характеристичний для звукової системи української мови. Можна-б це і так обернути: перед і бувають в українській мові звуки т, д, с, з, ц, дз, л, н, – тверді або мягкі (т. зн. ть, сь, зь, уь, дзь, ль, нь), а шелестівки губні й шиплячі (п, б, в, м, ф, ч, ж, ш, щ, дж) – тільки тверді. Шелестівки к, г, і, х – в цій позиції становлять окрему категорію – вони мягчаться на свій лад. Це є українська звукова система, до якої повинен-би пристосуватися і правопис тим більше, що він у засаді фонетичний» [11].

Про Івана Огієнка знаходимо відомості в книзі Київський національний університет імені Тараса Шевченка : Незабутні постаті [4, с.200-202]. У 1999 році захищена дисертація Гривнак О.С. «Лінгводидактичні ідеї Івана Огієнка» [3]. У 1919 році виходить друге видання «Граматики для самонавчання та в допомогу шкільній науці» Василя Сімовича. У передмові до 2-го видання Василь Сімович пише: «Одне

ж можу завважити, що майже всі граматики, які появили ся в нас ув останніх двох роках, я мав під руками, докладно їх переглянув і використав, що міг, використав і граматичну термінологію, ухвалену комісією мови при «Українському Товаристві Шкільної Освіти в Києві» з 1917 р. та, що вважав за потрібне, взяв до своєї книжки» [10, с.7]. Автор називає свій правопис науковим, але вважає, що життя може вплинути на правила, оскільки як учитель бачив головне завдання у подоланні безграмотності серед селян та робітників. Іван Огієнко також ставив за мету опанування правописом усіх українців. У анотації до Таблиці, виданої у Жовкві в 1923 р. знаходимо: «Видання цієї таблиці має практичну ціль, – причинитися до усунення того хаосу, який панує у нас в правопису. Автор хотів се зробити як найліпше і як найприсутніше, і не видав правописних правил в формі книжки, але в формі таблиці, яку можна прибити на стіні і в кожному сумнівнім случаї подивитися, як яке слово пишеться. Однак ся таблиця дає ще щось більше, ніж самі правописні правила. Є тут і найконечніші граматичні правила взагалі, і кожному радив би я докладно перестудіювати сю таблицю. Таблиця заслуговує на те, щоби її масово поширити між всякими грамотними людьми» (Український Голос. Число 17 за 1923 р.).

Л.В. Поплавська вважає Таблицю зразком наочного посібника з евфонії, у якій Іван Огієнко зіставляє мову народну й літературну, говори Східної України й Галичини, давню українську мову й сучасну. Повчальними, на її погляд, є поради вченого щодо чергування у-в, і-й. *Українська мова не любить збігу голосних звуків у словах, що стоять поруч. Мова наша любить, щоб по закінченні на голосний попереднього слова подальше слово розпочиналося з приголосного, а по закінченні на приголосний – щоб розпочиналося з голосного звука й вважаємо за приголосний: рай і пекло. Прийменники в та у чергуються між собою: якщо попереднє слово закінчується на голосний звук, то вживаємо в, а як на приголосний – у* [9, с.196].

Згадуючи про Таблицю милозвучності О. Гайсенюк та М. Скаб зазначають: «Чимало явищ, які відбувались у мові упродовж століть і сьогодні глибоко вкоренилися в її внутрішній структурі, посприяли не лише полегшеній артикуляції, а й надали естетичнішого забарвлення виголошеним думкам. Йдеться про асимілятивно-дисимілятивні зміни, чергування приголосних як наслідок цих змін та спрощення в групах приголосних. Можна припустити, що мова тяжіла до витворення простого й водночас красивого звучання своїх елементів» [2, с.52].

Насамперед, маючи цілком дидактичну мету, автор таблиці розмістив на видному місці заклик до навчання рідної мови та вірш О. Олеся «Рідне слово». Уся Таблиця поділена на 8 колонок, об'єднаних такими тематичними заголовками: *Українська мова не любить роззіву, цеб-то збігу голосних звуків чи в то слові чи в словах поруч; Українська мова прагне до коротких слів; Українська мова не любить немилозвучного збігу приголосних; українська мова надзвичайно гнучка морфологічно.*

Автор таблиці звертає увагу на основні правила української мови, яких варто дотримуватися. Наприклад, зазначаючи таку особливість української мови, як уживання на початку слова «придиха в», автор порівнює норми літературної мови з прикладами з розмовної народної мови, указує, що «придих» там трапляється «частіше»: *вузький, вулиця, вуса, вуй і вогірки, вокріп, возеро, воко.*

«Придиха й» «приймають» всі тверді голосні звуки: *юшка, йолоп, Йосиф, Юстина і Яндрій, якурат, йой.* Наводить автор і властивого українській мові «придиха» г гарбуз, галун, і гулиця, гура, гозеро.

Щодо вставних приголосних то І. Огієнко зазначає звуки в, й, г: *паук, жисть, встигати.*

Серед подвійних форм, які властиві українській мові автор Таблиці виділяє:

- 1) паралельне закінчення давального відмінка однини іменників чоловічого роду -ові, -еві (*учителеві, батькові, красві*) та -у/-ю (столу, краю);
- 2) дві форми – повна і скорочена – прикметників: *добрая – добра, добрес – добре*;
- 3) закінчення -ім та -ому в давальному відмінку: *чистім, чистому*;
- 4) повні і короткі форми займенників: *тая – та, цяя – ця, тес – те, цес – це, туо – ту, цю – цю, тії – ті, ції – ці*;
- 5) «Літературна українська мова вживає однаково як повних форм займенника: *моїого, твоїого, своїого*, так і коротких: *мого, твого, свого*. В давальному відмінку частіше повні форми: *моїому, твоїому, своїому*, рідше: *мому, твому, свому*»;
- 6) дві форми майбутнього часу: *буду ходити, ходитиму*;
- 7) однакове вживання форм *від і од*;
- 8) рухливість українського наголосу: *ба́йдуже, па́рубкі, кни́жкі, візьме́те* та ін.

М. Тимошик в передньому слові про Івана Огієнка та його праці до інтернетової версії Ізборника [11] пише: «У багатому й різноманітному доробку вченого найвагоміше місце посідають дослідження й розвідки з питань розвитку української мови, культури в цілому. Чому так глибоко і всебічно він зосереджувався на таких студіях? Певним чином відповідь на це запитання дають ось ці міркування вченого: “Мова – душа кожної національності, її свідощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорозиться поміж дужим народом... От чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, похаєш, куди забажаєш...”».

Більшу частину навчальної літератури Іван Огієнко підготував у період існування УНР. А от більшість мовознавчих досліджень автор видруковував, перебуваючи закордоном. Серед найвідоміших праць, які стосуються історії української мови – Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян (1938). «З цієї власне причини, щоб ознайомити найширші круги українського громадянства з головними питаннями славістики, випускаю цю свою працю, як початок мого видавництва: «Бібліотека Українознавства». Кожний, хто хоче докладно пізнати історію своєї мови та своєї азбуки, не може обійтися без ознайомлення з сучасним станом цих питань у загальній славістиці» [8, с.7].

Іван Огієнко насправді втілював в собі талановитого вченого, учителя, проповідника єдиної соборної мови в Україні.

Список використаних джерел:

1. Бухало О. Огієнко: Українізатор освіти та церкви, який змушував писати «в» Україні. *BBC Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-42665391>.
2. Гайсенюк О., Скаб М. Милозвучність української мови на тлі інших слов'янських мов. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 2012. Вип. 56. Ч. 1. С. 48-55.
3. Гривнак О.С. Лінгводидактичні ідеї Івана Огієнка : автореф. ... дис. канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 1999. 17 с.
4. Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / [авт.-упор. О. Матвійчук, Н. Струк ; ред. кол.: В.В. Скопенко, О.В. Третяк, Л.В. Губерський та ін.]. Київ : Світ Успіху, 2005. С. 200-202.

5. Носко І.І. Для одного народу – один правопис: орфографічні норми Івана Огієнка. *Педагогічний пошук*. 2017. №4 (96). С. 45-46.
6. Огієнко І. Українська культура. К., 1918. С. 239-240.
7. Огієнко І. Таблиця милозвучності української мови. Для школи й самонавчання. Жовква, 1923.
8. Огієнко І. Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян. Друкарня о. Василя у Жовкві, 1938. 300 с.
9. Поплавська Л.В. Правописні настанови Івана Огієнка на заняттях з практикуму з української мови. *Філологічні науки*. 2015. Вип. 40. С. 195-197.
10. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Київ : Ляйпціг : Українська накладня, 1919. 588 с.
11. Смаль-Стоцький С. Рецензія на «Нариси історії української мови» Івана Огієнка. URL: <https://zbruc.eu/node/80804>.
12. Тимошик М. Передне слово. *Збірник*. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu01.htm>.
13. Фаріон І. Правопис-корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. 2-е вид., випр. і доп. Львів : Свічадо, 2005. 120 с.
14. Фаріон І. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання) : [монографія]. 2-е вид., доп. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 336 с.
15. Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV-XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива. Львів : Видавництво Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2015. 656 с.
16. Фаріон І. Правопис 20-30 рр. XX ст. У політичних персонах Українська правда. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5b90339de8dde>.

The figure of Ivan Ogienko (Metropolitan Hilarion) is and remains important in the history of Ukrainian literary language formation. Research on the works of Ivan Ivanovich Ogienko in the field of the spelling system has become especially relevant in the light of the adoption of the Ukrainian spelling in 2019.

The table is an example of a visual guide to euphony, in which Ivan Ogienko compares the language of folk and literary, the speeches of Eastern Ukraine and Galicia, the ancient Ukrainian language and modern.

Many of the phenomena that have taken place in the language for centuries and today are deeply rooted in its internal structure, have contributed not only to facilitated articulation, but also to a more aesthetic coloration of the stated thoughts. We are talking about assimilative-disimilative changes, alternating consonants as a consequence of these changes, and simplification in groups of consonants. We can assume that the language tended to produce a simple yet beautiful sound of its elements.

The analysis of many-sided creative inheritance of I. Ogienska certifies that among directions of activity of professor it is possible to select basic – scientifically searching, of translating and publishing work. As a researcher, he was interested in the different types of sights: by chronicles, deeds, bogosluzhbovimi books. Meeting with plenty of original sources, historical materials, he created own scientific labours. In many of them I. Ogienko added a deep analysis before investigational material and grounded the looks on.

Key words: spelling, sweetness, spelling norms, loud, voices, sounds, consonants, rustles, sounds.

Отримано: 29.10.2019 р.